

ISSN 0027-8084

УДК 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

L/1

БЕОГРАД

2019

НАШ ЈЕЗИК

Л СВ. 1

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

др Рајна ДРАГИЋЕВИЋ, др Јелена ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ,
др Весна ЛОМПАР, др Драгана МРШЕВИЋ РАДОВИЋ,
др Марина НИКОЛИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ, др Ђорђе ОТАШЕВИЋ,
др Милица РАДОВИЋ ТЕШИЋ, др Стана РИСТИЋ,
др Марина СПАСОЈЕВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ,
др Срето ТАНАСИЋ

Уредник
др СРЕТО ТАНАСИЋ

Секретар
др Марина Спасојевић

Рецензенти
др Весна Ломпар, др Стана Ристић, др Марина Спасојевић, др Срето Танасић

Према мишљењу Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије
бр. 413-00-1715/2001-01 ова публикација је од посебног интереса за науку.

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. г. Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од 1960. до 1975. г. (књ. X/3–4–XXI/1–2) уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. Часопис је од 1996. до 2005. г. (књ. XXXI–XXXVI) уређивао Мирослав Николић.

Наш језик излази у две годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје га и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, ел. пошта: isj@isj.sanu.ac.rs, nasjezikisjsanu@gmail.com.

Штампа: Чигоја штампа, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81

НАШ језик / уредник Срето Танасић. – Год. 1, св. 1 (1932/33) – год. 8, св. 1 (1941); Н.с. књ. 1 (1949/50)– . – Београд: Институт за српски језик САНУ, 1932/33– 1941; 1949/50– (Београд : Чигоја штампа). – 23 cm

Полугодишње
ISSN 0027-8084 = Наш језик
COBISS.SR-ID 615951

НАШ ЈЕЗИК

Књига L

Св. 1 (2019)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

- Идеофони у српском језику – дефиниција и функције: илустрација на примеру идеофона *бам* (ТАЊА Ч. МИЛОСАВЉЕВИЋ) 1–15
- Међуоднос псеудосоцијативности и протосоцијативности у српском језику (МАРИЈА М. ОПАЧИЋ) 17–27
- Прозодијска норма и њена реализација на примеру поста акценатских дужина (МИЉАНА Б. ЧОПА) 29– 46

П о в о д и

- Позив и ујуиџиџиво за куљење речи њо народу за Речник Српске краљевске академије* (1889): значајан прилог српској лексикографској култури (НЕНАД Б. ИВАНОВИЋ) 47–75
- Одбор за стандардизацију српског језика и његове одлуке (путевима књиге сабраних одлука поводом двадесетогодишњице рада) (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ) 77–103

Б и б л и о г р а ф и ј а

- Егон Фекете (1931–2009) – библиографија (ВЛАДИМИР Б. ЖИВАНОВИЋ) 105–117

П р и к а з и

- Душка Кликовац, *Српски језик у свейлу когнитивне лингвистике* (АЛЕКСАНДРА С. ЈОВАНОВИЋ) 119–129
- Гордана Штрбац, *Фразеологија о човеку и човек у фразеологији* (МАРИЈАНА Р. ЂУКИЋ) 131–139
- Ана Јањушевић Оливери, *Инџензификаџорске џарџикуле у савременом српском језику* (МАРИНА М. НИКОЛИЋ) 141–144

Милосав Ж. Чаркић, <i>Сѣих и језик</i> (АЛЕКСАНДАР К. КИКЛЕВИЧ)	145–147
Дејан Ајдачић (ур.), <i>О вредностима у српском језику</i> . Зборник етнолингвистичких радова 2 (ИВАНА В. ЛАЗИЋ КОЊИК) . . .	149–152
<i>Globalizacja a języki słowiańskie. Globalization and Slavic Languages</i> (РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ)	153–158
Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика	
Призренско-тимочки говори	159–169

Прикази

Душка Кликовац, *Српски језик у светлу когнитивне лингвистике**

Књига *Српски језик у светлу когнитивне лингвистике* је, како то у предговору истиче и сама ауторка, нека врста наставка њених претходних књига из области когнитивне лингвистике – *Семантике предлога* (2000, ²2006)¹ и *Метафора у мишљењу и језику* (2004).² Наиме, у својој новој књизи Душка Кликовац наставља да показује како се когнитивнолингвистички приступ може применити у изучавању српског језика, и то у различитим областима – а пре свега у лексикологији и лексикографији, творби речи, синтакси и методици наставе српског језика.

Књигу чини 13 радова, који су распоређени у четири тематска блока. Први је посвећен обликовању појмова и садржи два рада: „О концептуализацији љубави“ и „Зашто је некима лакше да одрже говор него реч: о неким појмовима из домена моралности“. У другом тематском блоку место налазе радови о предлозима и префиксима: „О семантици и употреби предлога уз“, „О семантици глаголског префикса уз-“, „О различитим врстама префиксалног значења: лексичко и творбено значење глаголског префикса раз-“ и „Предлошка значења у настави српског језика као страног: случај предлога у и на“. Трећи део књиге посвећен је реченицама и глаголима, а састоји се од следећих радова: „Како проста реченица може бити сложена (О подели реченица ’по саставу’)“, „О месним клаузама“, „О приповедачкој употреби речи кад(а) и док из угла теорије прототипа“, „О презенту несвршених глагола за означавање будућих ситуација“ и „О глаголу *шребајти*: теорија, употреба и норма“. У четвртном делу Д. Кликовац се бави питањима из наставе српског језика као матерњег, и то у радовима: „Конвенцио-

* Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2018, 304 стр.

¹ Duška Klikovac, *Semantika predloga – studija iz kognitivne lingvistike*, Beograd: Filološki fakultet, ²2006 [даље: Кликовац ²2006].

² Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek, 2004 [даље: Кликовац 2004].

налне менталне слике у настави српског језика“ и „Употреба вицева у настави српског језика“. Књига отпочиње речју ауторке, а завршава се прегледом обједињене библиографије, индексом имена аутора стручне литературе, индексом појмовних метафора које се у овој књизи појављују (по узору на раније књиге, в. Кликовац ²2006 и Кликовац 2004), те библиографском белешком. Књигу су рецензирале др Катарина Расулић, ванредни професор на Катедри за англистику на Филолошком факултету у Београду, и др Александра Марковић, научни сарадник Института за српски језик САНУ.

Циљ нашег излагања биће да укратко представимо како је у књизи о којој говоримо примењен когнитивнолингвистички приступ у изучавању различитих области српског језика. Приказ, разуме се, не тежи исцрпности и неизбежно је субјективан – издвајали смо нарочито оне елементе који су нама привукли пажњу.

1. О обликовању појмова

Први део књиге посвећен је у целини лексиколошким питањима. Будући да се у когнитивној лингвистици значење поистовећује са концептуализацијом, у раду „О концептуализацији љубави“ Д. Кликовац показује како се значењима лексеме може прићи из тог угла. Ауторка полази од дефиниције ове лексеме и примера које налазимо у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* и запажа да се љубав готово уопште не дефинише непосредно, него се прибегава појмовној метафори. Тако, у дефиницији основног значења лексеме *љубав* (под тачком 1.а) – „осећање велике наклоности, нежности према некоме, нечему, осећајна, емоционална везаност за некога, нешто, која проистиче из тог осећања; жеља, тежња, стремљење“ – ауторка уочава појмовну метафору љубав је УСМЕРЕНОСТ ПРЕМА ОНОМЕ КОЈШТО СЕ ВОЛИ. Она се препознаје како лексички – у одабиру именица помоћу којих се *љубав* дефинише (нпр. *наклоносѝ, ѝежња, сѝремљење*), тако и граматички – у синтаксичком облику њихових допуна (нпр. *наклоносѝ ѝрема некоме, нечему, ѝежња ка нечему, сѝремљење ѝрема/ка нечему*). Д. Кликовац издваја и метафору љубав је ВЕЗАНОСТ ЗА ОНОГА КОЛИ / ОНО ШТО СЕ ВОЛИ, што се у дефиницији експлицитно и наводи: *емоционална везаносѝ за некога, нешѝо*. Ауторка затим истиче да примери којима се илуструје одређено значење могу понудити још неке метафоричке нијансе, па, између осталог, наводи и пример (за значење 2.а) *Љубав му је ѝаметѝ ѝошѝла и ѝошѝуно га уѝройасѝшла*, у којем уочава појмовну метафору љубав је ОПАСНО БИЋЕ – можда чак и натприродно, које одузима памет. У централном делу свога рада ауторка, на основу анали-

зе богатог корпуса (пратећи граматичко понашање лексеме *љубав* и препознајући појмовне метафоре у реченицама), успева да реконструира народну теорију о љубави (или, лејкофовском терминологијом речено, идеализовани когнитивни модел). Поред тога, она разматра још и везу између љубави и других појмова, онако како то откривају примери из њеног корпуса.

Као и у својим претходним радовима (нпр. Кликовац 2004: 113–163), ауторка и овде, видимо, показује како теорија појмовних метафора има важно место у испитивањима значења одређене лексеме, али и у лексикографској пракси уопште – значења се дефинишу уз помоћ појмовних метафора, а одабир примера може понудити додатне семантичке нијансе, односно указати на још нека могућа разумевања датог појма.

Д. Кликовац се у својим ранијим књигама бавила концептуализацијом комуникације (в. нпр. Кликовац 2004: 47–81; Кликовац 2006: 178–190), па рад „Зашто је некима лакше да одрже говор него реч: о неким појмовима из домена моралности“ представља природни наставак њеног истраживачког интересовања. Како запажа ауторка, и обећање се, попут осталих комуникативних јединица, може концептуализовати као ПРЕДМЕТ: може нпр. имати својства величине (*крујно/велико обећање*) или естетског квалитета (*лејо/ајтрактивно обећање*). Обећање се концептуализује и као ХРАНА (*слајко/горко обећање*), као САДРЖАТЕЉ (*јразно/исјразно обећање*), а његово ОСТВАРЕЊЕ као ИСПУЊАВАЊЕ САДРЖАТЕЉА (*исјунити обећање*) итд. У изразу *јрекришићи обећање* ауторка уочава метафору НЕ ОСТВАРИТИ ОБЕЋАЊЕ ЈЕ РАЗБИТИ ПРЕДМЕТ. Важност вертикалне димензије у концептуализацији ове комуникативне јединице огледа се, наводи ауторка, у изразима *одржајћи обећање* односно (*јо*)*газијћи обећање*: обећање које ће говорник испунити јесте ПРЕДМЕТ КОЈИ СЕ НАЛАЗИ НА ОДРЕЂЕНОЈ ВИСИНИ, а обећање које се неће остварити налази се на тлу. Како онда разумети наслов рада *Зашијо је некима лакше да одрже говор него реч [јј. обећање]*? Из анализе коју Д. Кликовац спроводи произилази следеће. *Одржајћи реч/обећање* подразумева одржати обећање-предмет високо и притом не променити свој положај, тј. бити неосетљив на деловање спољашњих сила. Како је и квалитет обећања важан – подразумева се да она нису *јразна*, већ имају своју тежину – није их лако одржати на висини. Таква квалитет *речи/обећања* супротан је природи *говора* као институционализоване радње (као пуке формалности, ритуала, без преношења икаквог значења). *Држање говора* би, стога, подразумевало само умерен физички напор (произвођење звука одређене висине и јачине), док

би држање речи подразумевало велики духовни напор (одолевање искушењима и одржање моралне висине).

2. О предлозима и префиксима

Са једним од највећих лексиколошких и лексикографских изазова Д. Кликовац се суочава у двама радовима из ове књиге: „О семантици и употреби предлога уз“ и „Предлошка значења у настави српског језика као страног: случај предлога у и на“. Испитујући семантику предлога уз, она издваја чак деветнаест значења, која су или конкретна (нпр. *Возила која се крећу уз долину Дрине...*), или добијена метафором (нпр. ... *воћном соку који смо њојили уз доручак*). Значења предлога уз, показује ауторка, надовезују се једно на друго путем двају основних механизма: просторних трансформација и метафоричких транспозиција – творећи тако значењску мрежу. У овом раду Д. Кликовац нуди семантичку слику предлога уз значајно различиту од оне понуђене у речницима: већина ауторкиних примера односи се на значења која у *Речнику српскохрватског књижевног језика* уопште нису забележена – а то су апстрактнооколносна. Надовезујући се на М. Радовановића, који бележи пропратнооколносно и допусно значење конструкције уз + именица, ауторка налази и друга значења: начинско, значење омогућавања, условно, значење претхођења.

Као посебно важне и занимљиве издвојићемо и налазе Душке Кликовац у вези са мотивацијом за употребу конструкције уз + глаголска именица у новинарском језику. Ауторка полази од запажања М. Радовановића, који као разлоге за употребу ове конструкције наводи то што је предлошко-падежна конструкција која кондензује реченично значење краћа, подложнија финијој квалификацији, мобилна унутар реченице, а уз то и погодује интелектуализованости, уопштености и апстрактности. Потом, Д. Кликовац скреће пажњу и на друге потенцијалне разлоге. Најпре, предлогом уз лако се надовезује нова информација на већ постојећу, тј. он је средство да се сразмерно „безболно“ продужи реченица чак и онда када то на њеном почетку није планирано. На основу неких примера ауторка даље запажа да предлог уз омогућава и формулисање реченице по моделу другог медијума преношења порука – визуелног, попут телевизијске вести. Наиме, објашњава она, замена глагола глаголским именицама уместо „филма“ доноси низ статичних слика, које нису нужно међусобно чврсто повезане, па у том смислу постоји паралела са телевизијском вешћу. Најзад, употреба овог предлога са глаголским именицама постала је једно од обележја бирократског језика – вештачког, уштогљеног, помпезног, а манипулативног – о

којем је ауторка детаљно писала у својој књизи *Језик и моћ: огледи из социolingвистике и стилстике* (2008).³

У раду посвећеном предлозима у и на Д. Кликовац, како би испитала њихову семантику, најпре разматра однос садржавања (који илуструје примером *лојџа у куџији*) и однос ношења (који илуструје примером *књига на столу*). Ова два односа веома су различита, а неке њихове импликације су управо супротне, примећује ауторка. На перцептивном плану, те разлике се односе на постојање и непостојање удубљења и граница садржатеља односно носитеља; на функционалном пак плану, у питању је заштићеност односно изложеност садржаног односно ношеног објекта. Поредeћи ова два односа, ауторка разјашњава вечите загонетке о томе зашто се каже у *Београду*, али на *Новом Београду*; у *Африци*, али на *континенту*; у *сну*, али на *јави*; и сл. Узмимо следеће ауторкине примере као илустрацију: (*сандук*) на *тавану* и (*сандук*) у *поткровљу*. Д. Кликовац их објашњава овако. Таван се налази изнад места на којем се уобичајено живи (тако да је „горе“), због чега се концептуализује као носитељ. Поткровље се налази на истом месту, али се концептуализује као место под кровом, о чему сведочи и његов морфемски састав. Таква концептуализација нужно подразумева горњу страну поткровља, те оно мора ући у категорију садржатеља. Овакав компаративни приступ изучавању предлога у и на веома је захвалан за наставни процес: пред ученике ставља живе а загонетне примере, о којима су раније размишљали, али нису имали одговоре.

У овој књизи Д. Кликовац испитује и семантику глаголских префикса *уз-* и *раз-* (в. и Кликовац 2004: 167–188). Као и код истоименог предлога, ауторка разматра читаву значењску мрежу префикса *уз-*. За основно значење овог префикса издваја подизање у физичком простору или неким метафоричким просторима (нпр. *уздићи (се)*, *усијети (се)*), што је значење заједничко префиксу и предлогу. На ово значење надовезује се значење настало просторном трансформацијом – кретање унапред у физичком или метафоричком простору (нпр. *узнајредоваџи*, *узораџи*), које је такође заједничко и предлогу и префиксу. Управо везом са значењем кретања унапред ауторка објашњава граматичко значење овог префикса (*усијребаџи*, *усијети*), прецизније, значење будућности (еквивалентно значењу фатура II), и то на следећи начин. Посреди је метафоричка концептуализација постојања као путовања, при чему је прошлост иза, а будућност испред човека-путника. Овај налаз Душке Кликовац сматрамо веома значајним, јер показује како и једно

³ Duška Klikovac, *Jezik i moć: ogledi iz sociolingvistike i stilistike*, Beograd: Biblioteka XX vek, 2008 [даље Кликовац 2008].

граматичко значење може израсти посредством појмовне метафоре. Ауторка даље наводи да префикс *уз-* може означити почетак интензивне активности, процеса или стања (*усходајџи се, усшејџајџи се*), што је значење засновано на метафори ИНТЕНЗИВНО ЈЕ ГОРЕ / ИНТЕНЗИВНИЈЕ ЈЕ НА ВИШЕМ ПОЛОЖАЈУ НА СКАЛИ ИНТЕНЗИТЕТА, али и пуки почетак активности, процеса или стања, без промене њиховог интензитета (*узмешкољџи се, усјаничијџи (се)*). За лексикографску праксу овај рад је важан јер у њему ауторка идентификује нека значења префикса *уз-* која досад нису била запажена.

Проучавајући значења префикса *раз-* која он има у глаголима са значењем „чишћења простора“ (при чему тај простор може бити физички или ментални), Д. Кликовац уочава две врсте префиксалног значења: лексичко значење и творбено значење. Ево како их објашњава. Лексичко значење је оно које префикс има сам по себи, ван творбеног контекста, а које изазива менталне слике (најопштија је следећа: путања која иде од центра ка периферији, на различите стране, и при томе лучно, прво навише, а затим наниже). Творбено значење пак проистиче из творбеног обрасца у који префикс улази, тј. из његовог односа са речју са чијом се основном спаја: ако се комбинује са речју која означава почетно стање простора, његово творбено значење биће укидање тог стања (*раздремајџи (се)*); ако се комбинује са речју која означава завршно стање простора, он ће означити постизање тог стања (нпр. *раздражијџи*); итд. Ауторка запажа да се код неких глагола може препознати и творбено и лексичко значење овог префикса. На пример, глагол *размаглијџи* означава да је магла нестала (захваљујући творбеном значењу), и то тако што се разишла на све стране (захваљујући лексичком значењу). Неретко, истиче ауторка, лексичко значење може нестати, па остаје само творбено. Како би сликовито објаснила тај случај, Д. Кликовац наводи глагол *рашећеријџи*, употребљен у једном шaljивом усменом коментару: „Кафу није тешко зашећерити, али јесте *рашећерити*.“ Јасно је, објашњава ауторка, да шећер из кафе не би могао нестати тако што би честице отишле *свака на своју сјџрану*; префикс *раз-* овде означава да шећер нестане *било како* (међутим, како шећер не може нестати *никако* – шала је успела).

3. О реченицама и глаголима

Рад „Како проста реченица може бити сложена (о подели реченица ’по саставу’)“ вишеструко је значајан. У њему Д. Кликовац ближе осветљава однос између традиционалног и комуникативно-граматичког (даље: К-Г) приступа синтакси, поредећи их и стављајући их у ког-

нитивнолингвистички контекст. Задржаћемо се на зависном односно независном односу између двеју ситуација, који ауторка објашњава управо ослањајући се на следеће постулате когнитивне семантике: исти стварни догађај може се различито изобразити, због чега се исказује различитим језичким средствима; когнитивна сцена може се поделити на фигуру – истакнути догађај, и основу – догађај који остаје у позадини. Као илустрацију, Д. Кликовац наводи следећа два примера: *Мика је ушао у кућу и [Мика је] скинуо каиуџи* и *Пошио је ушао у кућу, Мика је скинуо каиуџи*. Разлику између њих објашњава овако. У првом примеру две ситуације су мисаоно представљене као симетричне (у смислу да су самосталне, равноправне, независне једна од друге), што се на језичком плану одсликава у употреби двеју независних реченица, спојених везником *и*, при чему значење сукцесивности произилази из самог редоследа реченица. У другом примеру две ситуације нису мисаоно представљене као симетричне, него је једна оријентисана у односу на другу: *Мика је ушао у кућу* је ситуација-оријентир (основа) за ситуацију (фигуру) *Мика је скинуо каиуџи*. Ово се на језичком плану читава у употреби зависне реченице, која носи на себи „печат“ – реч *иошио*; управо ова реч означава и да је та реченица оријентир, и какав је то оријентир (у овом случају – временски), и како се она друга реченица у односу на њу оријентише (у овом случају – иде после ње). У овом раду Д. Кликовац, сем што осветљава односе између два поменута синтаксичка приступа, унеколико и надграђује К-Г приступ Љ. Поповића. Наиме, ауторка показује да и у оквиру овог приступа можемо говорити о простој и сложеној реченици, али морамо знати о којој реченици говоримо – о комуникативној или предикатској, јер за сваку од њих појам простог и сложеног има другачији мисао. Проста комуникативна реченица је састављена од једне независне предикатске реченице, која може бити (зависно)сложена (ауторка разрешава парадокс из наслова!). Сложена комуникативна реченица састављена је пак од двеју или више независних предикатских реченица у напоредном односу. Ако говоримо о предикатским реченицама, проста је она која не садржи зависну реченицу, а (зависно)сложена она у којој функцију неког конституента врши зависна предикатска реченица.

Поред свега овога, морамо још истаћи и методички потенцијал овога рада: он може помоћи ученицима да боље разумеју два синтаксичка приступа заступљена у школској пракси, а ево и како. Д. Кликовац истиче да се и у традиционалном и у К-Г приступу јавља појам ВЕРТИКАЛНЕ ДИМЕНЗИЈЕ, тј. ХИЈЕРАХИЈЕ: у традиционалном приступу говори се о *иодређеној* реченици, која стоји у *иодређеном* односу пре-

ма *ујравној*, док у К-Г приступу имамо *вишу* реченицу, која обухвата *зависну*. Међутим, примећује ауторка, у овим двама приступима вертикална димензија је део различитих метафора. С једне стране, у К-Г приступу реченица се посматра као СТРУКТУРА, а како се СТРУКТУРА уопште разуме као ГРАЂЕВИНА, и реченица се, као и свака ГРАЂЕВИНА, гради одоздо нагоре – па оно што су у почетку елементарни делови нараста у сложену целину. Дакле, реч је о хијерархији по сложености – појам хијерархије потиче од „спратности“ структуре. С друге стране, у традиционалном приступу појма структуре нема: зависна/споредна реченица је за целу сложену реченицу мање важна од управне/главне реченице, те је посредни хијерархија по важности. Ако бисмо помоћу појмовних метафора ученицима објаснили разлику између традиционалног и К-Г приступа, они би се на сликовит и интуитивно прихватљив начин упознали са појмом (реченичне) СТРУКТУРЕ као ГРАЂЕВИНЕ, те би им тако и сам комуникативно-граматички приступ постао пријемчивији.

Статус зависних клауза типа *Милан живи (ћамо / у солићеру) где је и раније живео* Д. Кликовац разматра у раду „О месним клаузама“. Како би утврдила њихов статус, ауторка разликује два плана: план значења зависних клауза и план њихове употребе. У том смислу, зависне клаузе које почињу односним заменичким прилозима за место увек означавају место, али могу бити различито употребљене. Наиме, могу бити употребљене као одредба корелативу / именичкој јединици (*Милан живи ћамо / у солићеру где је и раније живео*) – и тада се могу сматрати односним клаузама, будући да се односе на прилог односно именицу. Могу се употребити самостално (*Марко живи где је и раније живео*) – када се не односе на неку другу реч, већ саме врше конституентску функцију. Д. Кликовац овим показује да дилема у вези са поменутих реченицама није у томе јесу ли оне месне или односне – јер клаузе које су по значењу месне могу бити употребљене и као односне и као слободне.

У књизи о којој говоримо ауторка разматра и статус мање типичних представника категорије (временских) зависних клауза – оних у којима налазимо „приповедачку“ употребу речи *кад(а)* и *док*. Ауторка указује на постојање континуума између двеју опречних категорија – зависних и независних клауза. *Кад* и *док* у основним употребама јесу субординатори зависних клауза. Затим су клаузе којима припадају развиле употребу у приповедању, која их је суштински, иако не и формално, сврстала у категорију независних реченица (нпр. *Койали су, кад изненада шикну вода*). Такве су клаузе, наводи Д. Кликовац, псеудо-

зависне јер имају облик зависних временских клауза, али не одређују ситуацију именовану вишом клаузом, него означавају ситуацију која је истовремена са ситуацијом прве клаузе или следи за њом. На крају су ове клаузе потпуно еволуирале у праве (и формално) независне клаузе (нпр. *Тек што су почели да којају, кад шикну вода* или *Којали су дуго. Кад – шикну вода*), у којима речи *кад* и *док* функционишу као текстуални конектори.

Овај рад, сматрамо, сведочи још и о погодности теорије прототипа за испитивање припадности датих лексема одређеној врсти речи. Наиме, Д. Кликовац, указујући на континуум између зависних и независних реченица, уједно указује и на континуум од зависне (временске) употребе везника *кад* и *док* до употребе када су они текстуални конектори и припадају категорији речци. У таквим случајевима ови везници испразнили су се граматички – нити су везници, нити имају неку другу граматичку функцију, него је остало само њихово лексичко значење – да најаве неочекиван или нагао догађај, чиме успостављају текстуалну везу између два исказа. На овај начин ауторка истиче моћ теорије прототипа да разреши раније тешко решиве недоумице у коју врсту речи сврстати лексеми која не припада само једној врсти речи у свим својим употребама.

Душка Кликовац у књизи *Српски језик у светлу когнитивне лингвистике* показује да теорија појмовних метафора може помоћи и у разумевању синтаксе и семантике глаголских времена, нпр. природе значења презента несвршених глагола за означавање будућих ситуација. У раду који се бави овом проблематиком ауторка полази од метафоричке концептуализације времена, по којој је оно линеарно и инхерентно усмерено; затим прелази на значење презента несвршених глагола за означавање будућности и објашњава га на следећи начин. У примерима са презентом несвршених глагола који означава будућу ситуацију, ако је та будућност далека, а самим тим и непозната, говорник се уз помоћ „силе“ (тј. своје намере и решености да оствари дату ситуацију односно уверености да ће се она остварити) сели из ТГ у неки будући тренутак, па ситуацију о којој говори посматра као садашњу из тог тренутка (нпр. *Шминку више не користиш док не завршиш магистарски рад*). Како говорник има јак став према остварењу ситуације, ово значење садржи и јаку модалну компоненту. У примерима другачијег типа, у којима је будућност близу односно испланирана је, позната и јасна – нема селидбе говорника из ТГ у будућност, већ се домен садашњости шири и обухвата део будућности (нпр. *[У недељу] долазе ови из Зенице*). Из овога видимо, истиче Д. Кликовац, да се као

релевантне за разумевање семантике презента несвршених глагола за исказивање будућности показују и метафоре познато је близу, непознато је далеко и емоционална блискост је просторна близина. Како ауторка објашњава, на исти начин као значење презента које у раду разматра може се разумети и значење аориста и перфекта у примерима типа *Бежишће, изгубосмо!* и *Јаши коња, иди у Кошаре, обоје смо изгубили главе*: говорник се, ношен снажном силом уверености да ће се нешто десити, из ТГ сели у БТ и ситуацију посматра као већ остварену.

У књизи коју представљамо наилазимо и на рад „О глаголу *ћребаћи*: теорија, употреба и норма“, где Д. Кликовац преиспитује стандарднојезичку норму везану за безличну употребу глагола *ћребаћи*. Овде ћемо застати на једној фусноти (наштрб рада у целини) како бисмо показали да чак и напомене које ауторка узгредно даје имају теоријски допринос и указују на нужну везу синтаксе и семантике. Тако, у 14. фусноти ауторка скреће пажњу на то да би у појединим случајевима лична и безлична употреба глагола *ћребаћи* могла носити са собом и различиту семантику. Безлично употребљен (нпр. *Требало би да министар данас ѿоднесе осћавку*), глагол *ћребаћи* би пре означавао очекивање да се ситуација одигра (јер је тако најављено, планирано и сл.), док би његова лична употреба (нпр. *Министар би ћребао данас да ѿоднесе осћавку*) могла подједнако означити и такво очекивање и обавезу коју министру налаже говорник (јер сматра да би министар из неких разлога био дужан да то учини). Да су лични облици глагола *ћребаћи* (стандарднојезички) легитимни, истиче ауторка, можда би се ова разлика и јасније оцртавала. Ово запажање Душке Кликовац чини нам се веома важним: показује како семантика може бити неправедно заробљена нормативним правилима.

4. Из наставе српског језика као матерњег

О применљивости когнитивне лингвистике у настави сликовито сведочи рад „Конвенционалне менталне слике у настави српског језика“, којим Д. Кликовац уноси животност у ученичке клупе и граматичку партију (која је често сувопарна). Како истиче ауторка, конвенционалне менталне слике су несвесне и аутоматске, долазе без напора и независно од било каквог талента, обично се односе на прототипичног представника одређене категорије, а у вези су и са основним нивоом категоризације, на којем најчешће категоризујемо појмове у свакодневном животу. Као такве, нису ствар индивидуалне фантазије, него њима располажу сви чланови неке говорне заједнице, те их свакако треба искористити у настави матерњег језика, а Д. Кликовац показује

и како. Један од примера који ауторка наводи јесте повезивање менталних слика са значењима врста односно подврста речи: збирне именице су добар пример, јер изазивају јасно различите слике од заједничких именица. Када ученицима кажемо да замисле *грање*, замислиће слику у којој су појединачне *гране* утопљене у мноштво, као да се гледају више издалека него изблиза. Другим речима, објашњава ауторка, то што збирне именице *значе* јесте управо оно што ће ученици менталним очима *видети* – а то им је много „ближе“ од дефиниције збирних именица коју ће пронаћи у уџбенику.

У учионицу се животност и динамичност могу унети и употребом вицева – о чему говори рад „О употреби вицева у настави српског језика“. У њему ауторка показује да се вицеви могу користити у настави било за скретање пажње на неку језичку појаву, било као лингвометодички предлогачак, било као текст на коме ће се обрађена појава увежбавати (наравно, само уколико је то сврсисходно односно доприноси часу). Тако, између осталих, она наводи и следећи пример. Уз помоћ вица – *Шта је изнад адмирала? – Његова капа* са ученицима се може дискутовати о метафори: ученици ће приметити да предлог *изнад* пре свега означава односе у простору, али да може означавати и хијерархијски однос (по важности), који се разуме као просторни.

*

Својом минуциозном анализом, под лупом семантике, Душка Кликовац је показала како се може истраживати значењско ткиво језичких јединица – и то тако да се стигне до свих његових ћелија. Наиме, књига *Српски језик у светлу когнитивне лингвистике* сведочи о томе како се различитим језичким областима (пре свега, лексикологији и лексикографији, творби речи, синтакси, методици наставе српског језика) може прићи на теоријски утемељен а плодотворан начин – који обogaћује досадашњу научну и наставну праксу.

*Александра С. Јовановић***

Институт за српски језик САНУ, Београд***

** aleksandra.jovanovic@isj.sanu.ac.rs

*** Овај приказ је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.